

ПРОБЛЕМИ ТА СУДЖЕННЯ

УДК 347.5

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v2.2023.3>**О. Сафончик,**доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»**ОКРЕМІ АСПЕКТИ ВІДШКОДУВАННЯ МАЙНОВОЇ
ТА НЕМАЙНОВОЇ (МОРАЛЬНОЇ) ШКОДИ
В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ**

Вступ. Відшкодування майнової та не майнової (моральної) шкоди є важливим аспектом захисту прав та інтересів людей. Заподіяння шкоди може мати різноманітні причини, включаючи дії інших людей, природні катастрофи, аварії, медичні помилки та багато іншого.

Конституцією України визначено, що «кожний має право на компенсацію шкоди, завданої державою, якщо шкода була завдана незаконними діями або бездіяльністю органів державної влади або їх службових осіб» [1]. Цивільний кодекс України зазначає, що «збитки, завдані громадянину або юридичній особі в результаті незаконних дій або бездіяльності державних органів, підлягають відшкодуванню державою, якщо йдеться про завдання шкоди органами виконавчої влади України» [6].

Військова агресія росії проти України завдає величезних збитків, втрат та моральних травм не тільки військовим, які кожен день виборюють право на мирне небо над нашою країною, але й звичайним цивільним мешканцям, фізичним та юридичним особам, які підтримують економіку України та емоційний стан українців.

Варто звернути увагу на те, що вже з перших місяців війни влада почала

запроваджувати різні закони, які регулюють діяльність різних ланок влади та інші окремі аспекти. Проте, на жаль, питання відшкодування шкоди, спричиненої збройною агресією іншої держави, не має досконального законодавчого врегулювання.

Отже, відшкодування майнової та не майнової (моральної) шкоди в умовах воєнного стану є складним та зваженим процесом. Необхідно забезпечувати доступ до правосуддя, встановлювати факти заподіяної шкоди, визначати розмір компенсації, а також допомагати потерпілим особам з відшкодуванням шкоди. Важливо, щоб у таких випадках залучалися міжнародні організації, які здійснюють гуманітарну допомогу та захист прав людини.

Проблематиці питання компенсації шкоди присвячено праці багатьох науковців, які є представниками різних галузевих юридичних наук. Так, у радянський період, а пізніше в Україні вагомий внесок у дослідження цієї проблеми зробили такі вчені: М.М. Агарков, М.С. Малєїн, М.М. Малєїна, Є.А. Міхно, С.В. Наріжний, В.Т. Нор, В.П. Паліюк із сучасників сожна назвати таких цивілістів як А.І. Дрішлюк, Т.С. Ківалова, П.М. Рабінович, З.В. Ромовська, А.М. Савицька,

В.М. Савицький, С.Ф. Сокол, Є.О. Харитонов, Н.С. Шимон та інші.

Виклад основного матеріалу.

Майнова шкода відноситься до матеріальних втрат, які можуть бути заподіяні в результаті пожежі, крадіжки, зіткнення транспортних засобів, порушення договорів, неправильної роботи медичного персоналу тощо. Відшкодування майнової шкоди може охоплювати відновлення пошкодженого майна, компенсацію вартості втраченого майна або фінансову компенсацію.

Не майнова (моральна) шкода відноситься до психологічних та емоційних травм, які можуть бути заподіяні в результаті психічної, фізичної чи емоційної злочинної діяльності, включаючи насильство, дискримінацію, сексуальне насильство, домашнє насильство та багато іншого. Відшкодування моральної шкоди може включати компенсацію за страждання, емоційний стрес, втрату репутації та інші збитки, які були заподіяні потерпілому. Погоджуємося із думкою науковців, які вважають, що завдання моральної шкоди ще не породжує обов'язку її компенсації [2, с. 210].

Тож у кожному конкретно випадку необхідно доводити: наявність самої шкоди; протиправність дій, якими завдана шкода, тобто факту порушення норми права, наприклад, право на життя, право на житло; за деякими винятками, що стосуються, наприклад, джерела підвищеної небезпеки, доводити вину особи, яка завдала шкоди (якщо шкоди завдано каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи внаслідок дії джерела підвищеної небезпеки; якщо шкоди завдано фізичній особі внаслідок її незаконного засудження, незаконного притягнення до кримінальної відповідальності, незаконного застосування як запобіжного заходу тримання під вартою або підписки про невиїзд, незаконного затримання, незаконного накладення адміністративного стягнення у вигляді арешту

або виправних робіт); причинний зв'язок між протиправними діями і шкодою, що настала.

Законодавство багатьох країн передбачає можливість відшкодування майнової та не майнової (моральної) шкоди. У більшості випадків потерпілий має право звернутися до суду з вимогою про відшкодування збитків. Для успішного отримання компенсації потерпілий має зібрати необхідні докази та підтвердження, що підтверджують факт заподіяння шкоди та визначають її розмір.

Крім того, потерпілий має право звернутися до правоохоронних органів заявою про заподіяну шкоду та відшкодування її. При цьому важливо знати, що заява повинна бути подана у встановленому законом порядку та містити необхідні докази та підтвердження.

Окрім цього, важливо враховувати, що процес відшкодування майнової та не майнової (моральної) шкоди може зайняти певний час, особливо в умовах воєнного стану чи надзвичайної ситуації.

Під час цього часу потерпілий має право на захист своїх прав та інтересів, зокрема, на отримання і надання юридичної допомоги. Юридична допомога може бути надана різними організаціями та фахівцями, такими як адвокати, правозахисні організації, а також урядові органи.

Варто зазначити, що здебільшого, майнові збитки відшкодовуються в порядку цивільного судочинства – шляхом звернення до суду з відповідним позовом до винної особи. В цьому випадку позивач повинен надати докази, що доводять факт заподіяння шкоди та її розмір, а також вину конкретної особи у її скоєнні. Та у випадку сьогодення можемо помітити, що усталені процедури цивільного судочинства перестають бути ефективними при відшкодуванні шкоди, заподіяної під час війни. В переважній більшості випадків потерпілі не мають змоги дізнатися,

хто саме з ворожих військовослужбовців заподіяв їм шкоду та відповідно не можуть зібрати необхідні докази, які б довели його вину. Ба більше, навіть якщо складеться така ситуація, що якимось чином такі доказові факти будуть отримані, то пред'явлення до цієї особи цивільного позову не гарантуватиме поновлення порушених прав потерпілих через мізерний відсоток вірогідності виконання судового рішення про стягнення з неї коштів на відшкодування заподіяної шкоди [3].

У більшості країн існують спеціальні закони та програми, які передбачають відшкодування майнової та не майнової (моральної) шкоди. Наприклад, у США є програма «Відшкодування жертвам насильства», яка забезпечує фінансову допомогу та підтримку для тих, хто постраждав від злочину. У багатьох європейських країнах існують також спеціальні фонди, які відшкодовують майнову та не майнову (моральну) шкоду, заподіяну в результаті дій державних органів.

У випадку, коли відшкодування шкоди не передбачене законом, потерпілий може подати позов до суду. Суд розгляне всі докази та свідчення і прийме рішення щодо компенсації, яку має виплатити винний у заподіянні шкоди.

Отримання компенсації за майнову та не майнову (моральну) шкоду може бути складним процесом, який потребує зваженого та комплексного підходу. Проте, це важлива складова захисту прав та інтересів громадян, а також елемент розвитку правової держави. Тому, уряди та інші організації повинні робити все можливе, щоб забезпечити доступність та ефективність процесу відшкодування шкоди для всіх громадян, які постраждали внаслідок незаконних дій інших осіб чи органів влади.

У міжнародному праві ведення агресивної війни порушує Статут ООН щодо застосування сили, або

«jus ad bellum», і створює підстави для репарацій як міжнародно-правного діяння [4]. Рада Безпеки ООН також неодноразово визнавала, що у випадку вторгнення та окупації держави, відповідальні за таку агресію, зобов'язані здійснити повне відшкодування збитків.

Умови воєнного стану накладають додаткові обмеження на захист прав та інтересів громадян, в тому числі на відшкодування майнової та не майнової (моральної) шкоди. Проте, існують певні аспекти, які варто враховувати при розгляді питань відшкодування у воєнний період.

Одним із таких аспектів є забезпечення доступу до правосуддя. Умови воєнного стану можуть обмежувати доступ до суду, зокрема через введення воєнного законодавства та призначення спеціальних військових трибуналів. Проте, незважаючи на це, кожен громадянин має право на справедливий та безперешкодний доступ до судової захисту. Це означає, що у воєнний період потерпілі мають право звертатися до суду з вимогою відшкодування майнової та не майнової (моральної) шкоди, заподіяної в результаті бойових дій.

Другим аспектом є визначення відповідальності за заподіяну шкоду. У воєнний період збройні конфлікти зазвичай характеризуються значною ступенем хаосу та безладу, що ускладнює встановлення винуватців за заподіяну шкоду. Проте, незалежно від умов воєнного стану, відповідальність за заподіяну шкоду має бути встановлена відповідно до закону. У випадку, коли встановити винуватців неможливо, відповідальність може покладатися на державу, яка зобов'язана відшкодувати заподіяну шкоду.

Третім аспектом є визначення розміру компенсації. У воєнний період визначення розміру компенсації за заподіяну майнову та не майнову (моральну) шкоду може бути досить складним процесом. Умови воєнного стану можуть суттєво впливати на

вартість майна та інших матеріальних активів, а також на відшкодування не майнової (моральної) шкоди, що може бути пов'язано з втратою близьких, травмами та іншими тяжкими наслідками бойових дій.

У таких випадках зазвичай використовуються різні методи визначення розміру компенсації, такі як оцінка майна, порівняння ринкових цін та використання різних стандартів відшкодування. Оцінка майна може здійснюватися відповідно до звичайних методів оцінки, проте у воєнний період можуть існувати додаткові чинники, які слід врахувати при визначенні ринкової вартості майна.

Крім того, важливим аспектом відшкодування у воєнний період є швидке та ефективне вирішення питань компенсації. Умови воєнного стану можуть призводити до того, що процес вирішення питань відшкодування може бути затягнутим або навіть призупиненим, що ставить під загрозу захист прав потерпілих. Тому важливо забезпечувати швидке та ефективне вирішення питань відшкодування в умовах воєнного стану.

У підсумку, визначення розміру компенсації за заповідяну майнову та не майнову (моральну) шкоду у воєнний період може бути досить складним процесом, який потребує зваженого та комплексного підходу.

Проте, не дивлячись на обмеження, які накладає війна, відшкодування заповідяної шкоди є важливим елементом захисту прав громадян та боротьби зі злочинністю.

Одним з аспектів визначення розміру компенсації за заповідяну майнову та не майнову (моральну) шкоду є встановлення відповідальності за заповідяну шкоду. У воєнний період таке встановлення може бути складним завданням, оскільки бойові дії можуть відбуватися на територіях, де правова система не працює в повному обсязі. Проте, відповідальність за заповідяну шкоду повинна бути

встановлена, щоб забезпечити захист прав потерпілих.

Щодо відшкодування не майнової (моральної) шкоди, воєнний стан може спричиняти важкі та тривалі наслідки для потерпілих, таких як травми, страх, тривога та інші психологічні наслідки бойових дій. Відшкодування не майнової (моральної) шкоди може бути складним процесом, оскільки така шкода часто не має конкретної матеріальної цінності. Проте, важливо забезпечувати відшкодування не майнової (моральної) шкоди, щоб підтримувати духовне благополуччя та моральну стійкість населення.

У воєнний період важливо також забезпечувати доступ до судових та інших органів, які можуть вирішувати питання відшкодування шкоди. Умови воєнного стану можуть призводити до того, що доступ до правосуддя стає ускладненим або навіть неможливим, що ставить під загрозу захист прав потерпілого.

Проте війна не стала перешкодою роботі Верховного Суду України. І хоча більшість рішень – це врегулювання довоєнних спорів, все ж таки вдалось знайти декілька рішень стосовно відшкодування шкоди завданої внаслідок воєнних дій. Одним з цих рішень є Постанова Великої Палати Верховного Суду від 12 травня 2022 року у справі № 635/6172/17, провадження № 14-167цс20 [5].

Короткий виклад обставин справи вбачає, що внаслідок терористичного акту загинула матір позивача. Причиною смерті були множинні вибухові травми тіла внаслідок бойових дій.

Оскільки позивач мав близькі родинні стосунки із матір'ю, її втрата стала для нього великою трагедією та призвела до погіршення стану його життя та здоров'я.

Згідно з Конституцією України, Конвенцією, статтею 19 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» та статтями 1167, 1168 Цивільного кодексу України, позивач має право

на відшкодування Державою Україною моральної шкоди, завданої смертю матері [6,7].

У рішенні Велика Палата заперечує проти відшкодування моральної шкоди позивачеві, посилаючись на те, що територія, на якій загинула матір позивача, була тимчасово окупованою та Україна не контролювала цю частину її території настільки, щоб попередити загибель матері позивача.

Велику цінність у цьому рішенні несуть пункти 53-65 оскільки вони мають опис всіх ключових подій збройної агресії та посилення на нормативні акти, які мають застосовуватись під час правової оцінки правовідносин, пов'язаних з агресією, починаючи з 2014 року.

Також Велика Палата розмежувала обставини, за яких відповідальність буде нести РФ, а за яких компенсувати моральну шкоду може Україна в межах ст. 2 Конвенції. Це вказано в 48, 52, 66-74, 49-50 абзацах рішення.

Отже, якщо відповіді на питання відносно відбудови, відновлення громадської інфраструктури певною мірою зрозумілі то питання відшкодування збитків громадянам майно яких було пошкоджене та зруйноване під час війни потребує роз'яснень.

Також воєнний стан може призвести до втрати можливості звернутися до владних органів з питаннями відшкодування шкоди, оскільки влада може перейти до іншої локації або функціонувати в обмеженому режимі.

У таких випадках особам, які стали жертвами воєнного конфлікту, можуть допомогти міжнародні організації, які здійснюють гуманітарну допомогу та захист прав людини. Такі організації можуть допомогти встановити факти заподіяної шкоди, забезпечити правову допомогу та підтримку, а також залучити до відповідальності тих, хто вчинив порушення прав людини.

Зокрема Кабінетом Міністрів України було видано постанову «Про

затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації» В ній, зокрема, визначається відшкодування шкоди пов'язаної з людськими втратами а також зазначається, що визначення шкоди та обсягу соціальних виплат, які забезпечуються відповідно до законодавства, у грошовій формі здійснюється згідно з методикою, затвердженою наказом Мінсоцполітики, за погодженням з Мінреінтеграції [8].

Однак, окрім надихаючої та багатообіцяючої назви, Постановою не передбачено методики фіксування завданої шкоди та порядок визначення розміру збитків.

Крім того, деякі країни мають спеціальні закони та програми, які передбачають відшкодування майнової та моральної шкоди в разі воєнного конфлікту. Наприклад, у США існує програма «Операція відшкодування», яка передбачає відшкодування майнової та моральної шкоди, заподіяної громадянам США у зоні воєнного конфлікту.

Висновки. Все ж в українському законодавстві немає спеціальних законів, які б регулювали алгоритм відшкодування збитків, завданих воєнними діями. Але наявний цікавий факт – українське законодавство декларує, що в деяких випадках держава бере на себе обов'язок відшкодувати шкоду, заподіяну внаслідок кримінальних правопорушень, зокрема про це говорить частина 2 статті 1177 Цивільного кодексу України та частина 3 статті 127 Кримінально-процесуального кодексу. Даний випадок передбачено в статті 19 Закону України «Про боротьбу з тероризмом», згідно з якою відшкодування шкоди, заподіяної громадянам терористичним актом, здійснюється за рахунок коштів Державного бюджету України відповідно до закону, з подальшим стягненням цієї суми з осіб, якими було заподіяно шкоду. Також у статтях 84-86 Кодексу цивільного захисту України

йдеться про порядок надання державою допомоги особам, які втратили житло внаслідок надзвичайних ситуацій, а відповідно до частини 3 статті 5 КЦЗ України ситуації воєнного характеру також належать до таких.

Отже, відшкодування майнової та не майнової (моральної) шкоди в умовах воєнного стану є складним та зваженим процесом. Необхідно забезпечувати доступ до правосуддя, встановлювати факти заподіяної шкоди, визначати розмір компенсації, а також допомагати потерпілим особам з відшкодуванням шкоди. Важливо, щоб у таких випадках залучалися міжнародні організації, які здійснюють гуманітарну допомогу та захист прав людини.

Проте в Україні є можливість створити сучасний правовий механізм захисту прав та інтересів постраждалих від повномасштабної війни, який може в майбутньому стати еталоном в міжнародному праві.

Взагалі доцільно б було законодавчо закріпити в Україні положення, які будуть визначати, що російська федерація несе повну відповідальність за заподіяння шкоди та збитків майнового та немайнового характеру фізичним та юридичним особам, також право цивільних осіб, які постраждали від російської агресії звертатися з позовами до російської федерації про відшкодування шкоди.

У статті розглянуто питання про проблеми компенсації майнової та не майнової (моральної) шкоди, заподіяної в умовах воєнного конфлікту. У статті аналізується законодавство, що регулює відшкодування майнової та не майнової шкоди, відшкодування збитків фізичних та юридичних осіб, а також питання відшкодування шкоди військовослужбовцям та членам їхніх сімей. Проаналізовано норми не лише норми національного та міжнародного права, що стосуються відшкодування майнової та

моральної шкоди в умовах воєнного конфлікту. Детально проаналізовані права та обов'язки сторін у процесі відшкодування шкоди, а також встановлені механізми забезпечення прав на відшкодування шкоди. Особлива увага приділяється питанням відшкодування моральної шкоди, що є важливим аспектом в умовах війни, коли люди мають досвід екстремальних ситуацій, травм та смертей близьких.

Розглянуті приклади практичного застосування законодавства щодо відшкодування майнової та моральної шкоди в умовах воєнного конфлікту, а також наведені пропозиції щодо поліпшення механізмів відшкодування шкоди в подібних ситуаціях.

Досліджено чинне законодавство та доведено недосконалість правового підходу стосовно питання відшкодування шкоди в умовах воєнного стану. Проаналізовано судові рішення стосовно вищезазначеної проблеми та зроблено висновки щодо прогалин в законодавстві. Запропоновано деякі способи вирішення проблеми на основі досліджень у цій сфері.

Ключові слова: цивільне право, цивільне законодавство, цивільні правовідносини, зобов'язання, договірні та недоговірні зобов'язання, відшкодування шкоди, майнова шкода, немайнова (моральна) шкода, захист цивільних прав.

Safonchuk O. Separate aspects of compensation for property and non-property (moral) damage during martial law

The article deals with compensation for property and non-property (moral) damage caused during a military conflict. It analyzes the legislation regulating compensation for property and non-property damage, compensation for damages to individuals and legal entities, as well as the issue of compensation for

damage to military personnel and their family members. Both norms of national and international laws on compensation for property and moral damage during a military conflict are examined. The rights and obligations of the parties in the process of compensation for damage are specified, and the mechanisms for enjoying the rights to compensation for damage are established. The author pays particular attention to compensation for moral damage which is a crucial aspect amidst wartime when people have experienced extreme situations, injuries, and deaths of loved ones.

Cases of the practical application of legislation on compensation for property and moral damage during a military conflict are considered, and proposals for improving the mechanism of compensation for damage in such situations are provided.

It is studied the current legislation, and the imperfection of the legal approach to compensating for damage under martial law is proved. Judgments related to the above problems are analyzed, and conclusions about legislative gaps are made. Some solutions based on relevant research are put forward.

Key words: civil law, civil legislation, civil legal relations, obligations, contractual and non-contractual obligations, compensation for damage, property damage, non-property (moral) damage, protection of civil rights.

Література:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

2. Сиротенко С. Деякі особливості застосування норм про компенсацію моральної (немайнової) шкоди стосовно суб'єктів господарювання. Вісник Академії правових наук України. 1999. № 1(16). С. 210–217.

3. Ярош С. І знову про відшкодування шкоди, завданої агресією РФ. Електронне видання «Юргазета». URL: <https://yurgazeta.com/publications>

4. Справа про військову та воєнізовану діяльність у Нікарагуа та проти Нікарагуа (Нікарагуа проти Сполучених Штатів Америки) (по суті), рішення Міжнародного Суду ООН, 1986 р., п. 139; Правові наслідки будівництва стіни на окупованій палестинській території, консультативний висновок від 9 липня 2004 р., пп. 151-153; та Справа про збройну діяльність на території Конго (Демократична Республіка Конго проти Уганди), рішення, п. 165 URL: <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/70/070-19860627-JUD-01-00-EN.pdf>

5. Постанова Великої Палати Верховного Суду України від 12 травня 2022 року у справі № 635/6172/17 (провадження № 14-167цс20) URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104728593>

6. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 40-44. Ст. 356. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.

7. Про боротьбу з тероризмом: Закон України від 20.03.2003 р. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 25, ст.180 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15#Text>

8. Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації: Закон України від 20.03.2022р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-%D0%BF#Text>

